

можна було бачити стрункі ряди вчорашніх мільонерів в жакетах і циліндрах, які просили: „Прошу купити в мене яблуко“. Фабриковані передтим масово, вони тепер также масово йшли на жеври.

В бурхливому Вол-Стріті, яку так багато людей уважали обраним місцем нової цивілізації, і яка в дійсності була лише тою точкою земної кулі де найліпше можна було спостерігати хаос нашої доби, почварна машина до спекуляції заламалася.

(З французького переклав І-ий)

Дж. Донцов

Бунт філістрів

(про „етику“)

Один кореспондент писав в 1910 р. до графа Льва Толстого:

„Ні, Лев Николаевич, ніяк не можу погодитися з вами, що людські відносини направляться самою любов'ю... Перед самою вашою смертю говорю вам, що світ захлиснется в крові. Жалую, що ви не дочекаєтеся того часу, щоби наочно переконатися в своїй помилці“¹⁾

Автор листа помилявся. Хочби навіть Л. Толстой дочекався війни і революції, — напевно не визнавши своєї помилки: не він, а світ в його очах — не мавби рації по 1914 році так само як перед тим. Скількиж то толстовців діждалися часів, коли „світ захлиснувся в крові“, але чи багато з них змінило свою рецепту спасіння людскости?

Такими толстовцями повне було благословенне ХІХ століття. Тоді, перед потопом, байкою здавалися „ненормальні“ часи. Річард Ш-й, Карло Мор, Макбет, Коріолян, Торквемада, Раваляк, релігійні війни, Шільйонські замки, „темне Середньовіччя“ з тортурами, й кострищами — існувало лише в книжках. Ті постаті — це були плятонові „тіні“, яких ніколи не побачити живими, з мяса і крові, в життю, хіба на сцені. Хто не дихав млавим повітрям того століття, не зрозуміє його, ані толстовців. Всякі ексцеси, ненависти, насильства — як панцирі мандрівних лицарів — спочивали в музеях. Шекспірівські постаті — теж. Леді Макбет нанищоб не здалася всі її клопоти з чоловіком — бо справи престолонаслідства рішалися в культурнім ХІХ-м віці особливими законами або прагматичною санкцією. Сліди релігійних війн, коли й лишилися, то хіба в формі невинного „дүшехватства“: На вулицях не збиралися столковиська, щоби виявити „гнів народу“: саме начальство збирало цей нарід — у виборчі льокалі або до парламенту, щоби міг висловити своє довіря або недовіря урядові. В найсвобіднішій країні, у Франції — химерна дама демократія могла двічі

¹⁾ П. И. Бирюков, Біографія Л. Н. Толстого, Гос. Изд-во, 1923 р.

до року змінити своїх фаворитів. А коли вже конче треба було народові вийти на вулицю, то й на це позволяв толерантний ХІХ й вік: треба було лиш заявити про це в префектурі, в приписаний законом час, перейти приписаними вулицями, прокричати програмове — „геть!“ і „хай живе!“ і скінчити приписовою гальбою пива в шинку. І навіть пророкам і бурителю світа — нічого не ставалося в прекраснім ХІХ-м віці: його орлеанські дівиді — робилися суфражетками, а Лютри й Цвінґлі могли — аж поки не захрипли — стрясати повітря Гайд-парку, навчаючи недільну юрбу своєї правди, під ласкавим оком поліції. Це був вік, коли навіть анархісти — як князь Крапоткін — проповідували ідею солідарности в звірячому і людському світі, а „будителі“ поневолених націй — як Костомаров — ідею федерації з своїми панами і володарями.

Де серед цієї ідилії було місце для неетичного макьявельства або для Сореля з його міркуваннями про „violence“? Філістри тоді диктували життєву філософію, горді, що знайшли життєвий еліксир, спільну для всіх етику і правила поступовання, батальон параграфів, до яких — в сумнівних випадках рідких непорозумінь — можна було з успіхом удатися...

І нагло ідилія щезла. Прийшов землетрус, заповіджений кореспондентом Толстого. Всі сили пекла зірвалися з ланцюгів мов скажені пси. Річарди й Карли Мори, Макбети й Нерони, Цезарі й Брути зійшли з сцени на сально. Спершу в їх заяву ніхто не хотів вірити. Навіть німці з своїм „фурором тевтонським“. Скільки то разів то один, то другий канцлер Німеччини, вичерпаної війною з цілим світом, звертався до коаліції з пропозицією миру — „в нічию“, і завжди — стрічав зимний погляд калмуцьких очей Клемансо або британського Катона, який прагнув стерти з поверхні землі німецьку Картагену, а не пактувати з нею... Навіть німці не розуміли тоді приходу „нових часів“: вірили, що переможцям іде не про їх екстермінацію, а про привернення в цілій силі й красі, нарушених Вільгельмом засад „правди і справедливости“. І прийшли демократи й соціялісти, післали злочинця до Дорну, відсвяткували свій шабаш у Ваймарі, і заходилися пактувати з переможними носіями ідеї правди і справедливости, заступленої генералом Манженом і сенегальцями.

Через Роксоланію наддніпрянську теж перелетіли вершинки Апокаліпси. Але в ній було ще більше філістрів. Що світ „збожеволів“ — це їх мало зворушувало, це було непорозуміння. Їх віра в загальнолюдську етику не захиталася. „Людство по природі є одно. Нема двох людств... Тому й етика... може бути у людей тільки одна“. А коли так, то — „як законами фізики кожна людина користується залежно від усвідомлення (собі) їх, так і законами етики“.²⁾ Треба лиш усвідомити генерала Манжена з його сенегальцями або Сталіна з його китайцями, що вони грішать проти законів спільної

²⁾ Гр. Н а ш, Визволення всіх трудящих, Прага 1923.

всім людям етики, — і вакханалія скінчиться. Не з власної волі удаються люди до насильства, а з непорозуміння. А коли факти свідчать про що інше, тим гірше для фактів.

„Співжиття людей і цілих народів мусить... регулюватися загальною етикою. Етичні кодекси формулювали всі великі моралісти світа. Правда, що деякі з них мали на думці лише громадян свого племені, а відносно інших „варварів“ чи „джаврів“ радили приміняти засади „національного“ чи конфесійного егоїзму. Але нема ніякого сумніву, що нині (в часи гітлеризму, мусолінізму і пробудження Ісламу! Д.Д.) це вже пройдений шлях, до якого нема вороття і що навіть у сферу міжнародніх відносин... вкочуються нові етичні норми, загальнолюдські“³). — мабуть з розпадом Ліги Народів, або з приступленням до неї — Со-вітів... Але для філістрів світ фактів не існує (ставляє для їх розуму і волі — зтяжки вимоги), існують власні менше або більше солодкі фантазії. Чиж не проголосив соціалістичний інтернаціонал ще в 1863 році: — „прості закони моралі й права, що повинні нормувати відносини між приватними людьми, належить піднести до значіння законів у відносинах між народами“? Політики, для яких всесвіт кінчився останньою хатою рідного села, — не сумнівалися, що „етику“, яка регулює відносини двох кумів межи собою — легко примінити й до відносин міжнародніх. А тоді — всі Ричарди знов з життя сховаються на полиці, а „великі моралісти“, знова віддадуться своїм солодким мріям про світ без „варварів“, без „егоїзму“ і — без прикрого мусу боротися з ними.

Це була філософія проповідників перед акулами. З нею підходили вони до оцінки всього, що довкола них діялося. Комунізм прийшов на їх думку, не для екстермінації чужого народу (як Клемансо над Рен), лише — для здійснення загально-людського „етичного кодексу“. Цеж були соціалісти, а „к о ж ний соціаліст це людина високо-моральна, така, що любить людей і працює для їх щастя“⁴). Треба було тільки пристосуватися до нового етичного кодексу і самим проти нього не виступати; колиж інші з тим кодексом в руках ставляли вас під стінку, то не було це насильство, яке відпирається на насильством, лише фальшиве толкування кодексу. Помочи несвідомим, відцифрувати слова „отців церкви“ соціалістичної, ось було завдання політика.

Другий Інтернаціонал — теж не провадив політики егоїзму і насильства (в очах філістрів); теж прагнув щастя всіх людей і народів. А що часом ділив їх на овець, гідних спеціальної оборони й приятних маніфестацій (напр. жидів), — і козлиць, яких уважали за неіснуючих, — це гумору філістрів не псувало: переконані, що боряться за „щастя всіх людей“ виступали вони в обороні ізраелітської буржуазії або

³) К. Пушкар. „Націоналізм“, критика фраз, Львів 1933.

⁴) Гром. Голос, 2. IX. 1933.

„загроженого“ совітського „Союзу“. За цю політику, до якої їх, як членів Інтернаціоналу запрягли, не бачили навіть моралісти, ні егоїстичної політики упривілейованих народів, ні плазунства перед сильними. Їх жеж вчили, що політика „національного чи конфесійного егоїзму“ — був „давно пройдений шлях“; що ним не ішли ні Бауери, ні Блюми, ні Чернови — бо вони соціялісти, а „кожний соціяліст — людина високоморальна“. Третьою богинею на Олімпі — „поступу“ і „вселюдської моралі“ була богиня демократії. „Демократія є природна союзниця плебейських народів, що боряться за своє визволення, це малаби знати і не забувати молодь поневоленх народів“ замість захоплюватися фашизмом⁵⁾. Чи високоморальний ментор мав перед очима приклад російської демократії 1905—1917 років з Мілюковими і Керенськими? Чи може чеської, перед якою Соціалдемократ Мазепи і Феденка все висловлюється з чисто дворацькою пошаною (чи не за політику на Закарпаттю?) — не знати. Філістри не переконуються фактами. „Людство є одне, тому й етика у всіх людей може бути тільки одна“, тим більше у демократів. А коли одні демократи поведуться з другими, як „зоологічні націоналісти“, — то це значить лиш, що вони не досить добре зрозуміли приписи тої етики. Розтолкувати їм її — і все направиться, бо одна високоморальна людина завжди зрозуміє таку ж другу.

Як зрозуміє нас і міжнародне жидівство, яке старалися ми переконати, що забитий на бульварі Сен-Мішель — ніколи не хотів зробити кривди убійникові, та що в кожному разі сенські присяглі при засуді жертви повинні прийняти під увагу — лагодячі обставини. Бо ми — проти спільного „етичного кодексу“ ніколи не виступали.

Ні громи, ні блискавки душі філістра не змінили. Світ егоїстичний, захланний, жорстокий світ, що зродився по війні, з облудною фразою на устах, мов з маскою на лиці — для Халевських не існував. Страшно було їм зрозуміти страшну правду, бо накладала страшні обовязки. Сидючи віч-на-віч при столику з картами з шулером, замість пустити йому пляшкою в голову, — удавали, що вірять, нібито він лише з недогляду нарушив правила гри і старалися витолкувати їх: як він повинен поступати, щоби не зломити норми „етичного кодексу“, і для ньогож обовязуючого: — „таж засади демократії..., таж наука соціалізму..., таж норми моралі, які вкочуються навіть в міжнародні відносини... вимагають, щоб ви не мали в руках двох асів пік! Ми вам то зараз розтолкуємо!“

Типовою, репрезентативною постатю для цього роду філістрів став один соціалістичний Марко Проклятий, який свої старання прищепити акулам норми „загальнолюдської етики“ — довів до вершку досконалости і сервілізму. „В 1920 році, маючи перед собою головним чином програміві декларації і

⁵⁾ О. І. Бочковський в Соціалдемократі, XV, Подебради.

Компартії, він поїхав з вигнання до дому, „готовий широко віддати всі свої сили праці і боротьбі за здійснення тих декларацій“. (Характеристично для філістрів: вони ніколи не дивляться на факти, лише на програмові декларації.) Поїхав — і побачив (що й перед тим міг знати), що — практика „високоморальних людей“ дуже відбігає від їх теорії. Для нормальної людини, особливо для людини „зараженої“ антиетичним мажявельством, був би вихід — назвати річи своїм іменем і — стати вовком супроти вовків... Але він не повірив у лиху волю („кождий соціяліст — високоморальна людина“), в політику національно-класового егоїзму. Правда є суперечности між практикою і теорією, але чиж їх не можна вияснити „між товаришами“... Хтож має вияснити? Очевидно ті, які взяли собі монополію на інтрепретацію „отців церкви“. Тому як до товаришів звертається до них Марко Проклятий, товчється по всіх інстанціях і просить „довести до відома центру, що я хотів би знати від нього авторитетної відповіді на всі мої запити“.⁶⁾ Не жадає навіть, а — скромно: „хотів-би“.

Так передвоєнний дядько, вибитий ісправником, шукав „авторитетної відповіді“ від губернатора, а — в випадку найбільшої цивільної відваги — від самого царя. Посилаючи до нього „ходаків“... Бо цар жеж любить своїх підданих і працює для їх щастя, як тепер — соціялізм, що „любить всіх людей і працює для їх щастя“...

І цієї психіки філістрам з голови не вибити. Є і повинна бути загальнолюдська етика, загальнолюдські норми моралі, а „їх носителем є в першій мірі соціялізм (покищо в своїй чистій теоретичній формі, не конкретний соціялізм Дашинського, Сталіна, Мекдональда)⁷⁾; іншими словами — носіїв тої загальнолюдської етики нема, вони є лише в фантазії нашої („чистий теоретичний форми“), але тим не менше маємо поступати не так, як кажуть обсервація життя і безбожні мажявельські засади, а так нібито вдумана нами зі страху етика дійсно існувала: переконувати заблудших прийняти цю етику. Бо „як законами фізики кожна людина користується залежно від усвідомлення (собі) їх, так і законами етики“.

Ніщо з рівноваги філістрів не виводить, oprіч одної річи. А саме, коли запропонувати їм витягти для себе логічні висновки з фактичного устрою світа і відповідно до того достроить свою етику. Тоді моралісти попадають в скаженнню. Тоді зачинається бунт філістрів в обороні їх найсвятішого добра — душевного спокою. Жертвою цієї скаженнини впав і наш журнал. Напад ведеться концентровано, однозгідно і тими самими плиткими аргументами, при чім їх взаємно собі випожичують: клерикали у радикалів і навпаки, комуністи у Ліпінського, соціялісти у консерватистів і навпаки. Що доводить, що

⁶⁾ Діло, 14. XI. 1925, Лист В. В. Винниченка, м. і. в вересні 1933 р. він знов звертається з подібною суплікою до компартії.

⁷⁾ К. Пушкар, „Націоналізм“.

філістерство не є ознакою якоїсь партії чи групи, лише є спільне добро, спільна „національна святощ“ цілої народньої „верхівки“. Радикали (відомо — найінтелігентніша партія серед усіх) просто кажуть, що пропагована Вістником громадська етика, дозволяє чинити з огляду „на інтерес справи“ „звичайні кримінальні провини“; дозволяє — „обікрасти багатого співгромадянина“, „зловживати громадським добром“ і т. п.⁸⁾ Якби то ще йшло про крадіж мандату в чужої партії, алеж про обкрадення багатого громадянина... В тім менше більше дусі пишуть й інші. Навіть комуністи. В однім з останніх чисел Більшовик України (1934, ч. 1) закидає Вістника в оці, що той пропагує „відмову від усяких моральних і етичних норм“, ідеал „вільної людини“, „творчого насильства“ і т. п. В органі Чека — пікантний закид... Але там бодай відразу видно джерело „морального обурення“, бо (пише Більшовик) та наша антиетична пропаганда „в перекладі на мову політики“ означає „інтервенцію“, бо Вістник „поспішає поширити серед своїх попихачів-дворушників, що затесалися в наші ряди, відповідні „теорії“ та „ідеології“, службова роля яких дуже ясна“ — викликати антиросійський фермент. Причини обурення Більшовика ясні, бо „від Донцова переняли свою „фільософську аргументацію“ хвильовизм і Вапліте. Від Донцова походить ота війна проти „українського провансальства“ (несподіваними оборонцями якого показуються большевики! Д.Д.), бо „як і Донцов, хвильовісти отому „провансальству“ протиставлять войовничий націоналізм фашистівського гатунку“... Від Донцова орієнтація на „психольогічну Європу“, як протиставлення „большевицькій Москві“, від нього-ж і інші „дворушники“ — Річицький, Досвітній і Яловий, і навіть Вишня. Отже, причина морального обурення большевизму ясна. Але звідки у, здавалосяб, противників большевизму, ці напади за пропаганду „подвійної моралі“ — приватної і громадської? Відповідь на це змушує нас відповісти, в рамках журнальної статі, на три питання: перше, чи дійсно — як деклямував соціалістичний Інтернаціонал в 1863 році — „проті закони моралі й права, що повинні нормувати відносини між приватними людьми“ можна „піднести до значіння законів у відносинах міжнародніх“; друге, колиб це навіть було можливе — чи булоб хосенне для громадського життя; третє — де причина мораліноманії наших філістрів і яка її правдива соціяльна суть.

До першого: Моралісти твердять, що лише деякі з моральних кодексів „мали на думці лише громадян свого племені, а відносно інших „варварів“ чи „джаврів“ радили приміняти засади національного чи конфесійного егоїзму“... Явна нісенітниця. Якраз навпаки, лише деякі з тих кодексів промовляли до всіх, а решта — власне виріжнялася національною, конфесійною, ба навіть клясовою чи груповою виключ-

⁸⁾ К. Пушкар, „Націоналізм“, стр. 128.

ністю. Лише побіжним оком вистане кинути моралістам на те що довкола діється, щоби побачити це. От перед вами їх приятель соціаліст Леон Блюм. Скільки гарних етичних фраз злетіло з уст цього високоморального апостола („кожний соціаліст — пише Гром. Голос — це людина високоморальна“!), скільки блискавок проти фашистів, проти „крівавих псів“ Гітлера і пр! Але той самий високоморальний соціаліст був тим, який дістав напад шалу, коли по лютневих подіях уступив Даляде, не бажаючи затопити Париж в крові. Бо якраз це саме радив йому зробити високоморальний соціаліст Льова Блюм, приятель і товариш наших високоморальних радикалів і соціалістів, ворогів „зоологічного націоналізму“! Цей Льова Блюм заявив таке: „Колиб тоді (в лютім — Д.Д.) соціалісти були при владі, то здолалиби ставити чоло реакції. Людська кров є святою річю, але колиб було треба, соціалісти не завагалисяби згнести розрухи силою в обороні республіканських свобод“⁹⁾— цебто в обороні Ставіських, масонерії, скорумпованих радикально-соціалістичних політиків і цілої банди, яка жирувала на народніх ошадностях... Але це неважно. Важно те, що високоморальні соціалісти уважають, що „кров є святою річю“— але коли йде про інтереси їх групи, готові її пролити скільки треба... Високоморальні соціалісти як і наші радикали — проти застосовання „грубого насильства“ (на це спосібні лише „гітлерівські кати“), але — в інтересах своєї кліки („в обороні республіканських свобод“)— готові в приємністю і кожної хвилини... Для високоморальних соціалістів „варварами“ і „джаврами“ є ціле чесно думаюче населення Парижа, якому урвався терпець і яке вийшло на вулицю з криком — „геть злодіїв!“ Те, защо посилають до пекла гітлерівців і фашистів, те саме — в інтересах своєї кліки — готов робити Льова Блюм. Чи виглядає він на „великого мораліста“ з кодексом „загальнолюдської моралі“ в руці?

Візьміть інших соціалістів, напр. австрійських з Бауером та їх пресою. Всі вони завзяті противники диктатури, але — диктатури зправа, диктатури фашистівської. Але всі — сторонники диктатури зліва, своєї власної. Чи це теж має бути доказ існування одної загальнолюдської етики в громадським життю? Чи може Айнштайн, який, доти пацифіст і германофіл нагло (з приходом Гітлера), обернувся в германофоба і сторонника хрестового походу проти Німеччини, через що взяла його на глум ціла французька й англійська преса? Чи це теж доказ, що кодекси „загальнолюдської моралі“, які все мають на устах ці дурисвіти, не є лише прикришка для їх егоїстичних, групових, клясових чи етнічних інтересів?

Або ота демократія. Вімя демократичних гасел — протестує нар. жидівська демократія в Європі — щоби більшість накидала свої права меншости. В Палестині — та сама демо-

⁹⁾ Хвіля 22 травня б. р.

кратія, в імя тих самих демократичних гасел жадає, щоби меншість накидала свої права автохтонній більшості. В кожному випадку — жадається того, що даній групі вигідно, що не заважає нашим моралістам твердити, що часи національного і конфесійного егоїзму безповоротно минули, що норми загальнолюдської етики побідно „вкочуються“ навіть у сферу міжнародних відносин...

Раз моральним є рівноправність, раз — панування над більшістю; раз — демократія, раз — диктатура; раз — пацифізм, раз — мілітаризм; раз — насильство заборонене, а кров — „свята річ“; раз — кров є вода, а насильство річ добра... Треба бути дійсно не аби яким лицеміром, щоби серед цих жонглерів побачити „високоморальних“ чемпіонів нової вселюдської моралі. Треба бути сліпим від уродження, щоби серед таких відносин — заколисувати себе оманами нової ери альтруїзму і мира.

І головню хто це робить? Хто обурюється на нас за „аморальність“, за проповідь неетичності в громадським життю? Ті, які в поборюванню немилих собі груп і осібників не зупиняються перед наклепами, перед інтригами, денунціяціями. Коли вони читають в Макявеля, що „там де треба міркувати над спасінням рідного краю, там нема що уважати на справедливість чи несправедливість, гуманність, чи жорстокість“ — філістри мліють з святого обурення. Але там де ходить не про „спасіння рідного краю“, а про спасіння рідного мандату чи директорської посади — там вони розуміють макявелізм. Очевидно, це річ смаку. Очевидно теж, що ця їх мораліна ніколи не справить людскості таких нещастя, які їй справили великі „макявелістичні“ постаті історії, але ще певніше — що ніщо з того, чим може гордитися людськість — теж не було ділом тих філістрів і не буде. Вони з своїми чеснотами — взагалі поза історією, глина в руках інших.

Друге питання — чи подвійна етика, осібна в приватнім життю, осібна в громадським — була шкідлива для того колективу, що її приміняв? Перекиньте перші ліпші сторінки історії... От Франція, яка сотки літ прямувала до одного супроти свого східного сусіди: тримати його в стані вічної анархії, підтримувати елекційну монархію, яка, як і так звані „німецькі свободи“, що ніколи не давали Німеччині змоги сконсолідуватися, робили з останньої терен безнастанної інтервенції чужинців (політика пізніше сплягівана Катериною II-ою)¹⁰). З точки погляду етики приватної — може це було гідне осуду. Але інакше з точки погляду вічних інтересів Франції: бо Німеччина, зєднана і скріплена не в 1871 році, а сто чи двісті літ скорше (що без тої політики Франції легко наступилоби) — це значилоби може скреслення Франції з числа незалежних народів Європи... Або насильницька

¹⁰) Гл. про це прекрасну студію — Jacques Bainville, Histoire de deux peuples, Paris.

смерть Розі Люксембург і Лібкнехта, гідна всякого осуду з точки погляду приватної моралі. Але колиб обидвоє вожди комунізму лишилися живими, щоби кермувати німецькою революцією, — це коштувало би Німеччину соток тисяч невинних жертв і моря крові. Де були би тоді, і щоб робили наші моралісти? В одній своїй книзі „невозвращенец“ Бесідовський оповідає, як „в 1919 році в Астрахані психопатка на половім тлі Євгенія Бош приказала розстріляти й втопити кілька тисяч робітників, які почали страйк“ (її захопили в полон, але випустили наші моралісти в 1917 р.) і наводить слова Радека — що „німецька буржуазія вибрала найболісніше для революції місце удару, забивши Лібкнехта. Вона позбавила німецьку революцію природного вождя. Хто знає, чи стала-ся би в Росії жовтнева революція, колиб в лютім 1917 року якийсь „юнкер“ або офіцер забив Леніна на балконі віллі Кшесінської“... Який вихід був би, корисніший (і навіть етичніший) — той, який дійсно стався (17 літ більшовицької влади), чи той якого боявся Радек, недоцінюючи кількість моралінових філістрів серед буржуазії?

Перед нами геніяльна постать кардинала Рішеле, якого значіння для Франції може перевищало значіння Бісмарка для Німеччини і Кавура для Італії. В інтересах Франції, католицької Франції, треба було — виступити проти католицької Австрії і — папи. І ось — війська папи були розбиті армією, яка складалася напів з протестантів, а якою провадив французький кардинал. Етично? Неетично? Для Франції це було безперечно корисне. Цей самий кардинал, основоположник французької величі й переваги на континенті — здусив анархію шляхти в середині і скріпив державу (яка тоді ідентифікувалася з королівською владою), не перебираючи в засобах найвидніші представники анархічної шляхти, як Шале, Орнано і Монморансі — були страчені або забиті. Колиб він застосував супроти тої шляхти норми приватної моралі — Монморансі і інші жили би, але чи жила би Франція — велике питання. Коли кардинал лежав на смертному одрі, його спиталися — чи він прощає своїм ворогам. Кардинал відповів: „я не мав особистих ворогів, мої вороги були вороги Франції“. Геніяльна відповідь князя церкви, якої глибокий сенс такий: моральні обовязки державного мужа інакші ніж моральні обовязки приватної людини, інакші й санкції за порушення приписів етики тут і там. Він служив великій ідеї і від цієї служби, як аб страшна вона не була, не дав себе відвести ні залякуванням (на його життя важили многі), ані слабій людській думці, ні почуттю милосердя. Він стояв не нижче — з усіма своїми „злочинами“, а вище приватної моралі філістрів. В блискучу, дійсно королівську формулу уйняв ділему приватної і громадської моралі пан і володар кардинала — недоцінений історією Людвік XIII. Коли цілий двір, ціла аристократія, всі жінки — вступилися за блискучим, молодим, ам-

бітним і милим Монморансі, людиною яка стояла при дворі безпосередньо за князями крові, — щоби король помилував конспіраторів проти держави, Людвік XIII відповів: „я не бувби король, колиб мною володіли почування приватної людини“...

Фіхте в коментарі до Махьявеля каже, що володар не сміє свою помилку і шкоду заподіяну через те своєму народові виправдувати, що він „вірив в людськість, у вірність і в чесність“ інших. „Так може говорити приватна людина; коли вона себе тим згубить, то згубить: але володар не може так сказати, бо він не лише себе губить. В своїх приватних справах хай собі, коли хоче, вірить в людськість, бо коли заведеться, то сам понесе шкоду. Але хай не наражає на небезпеку націю, бо не слушно, щоби вона, а з нею може й інші народи, а з ними може і найшляхетніші скарби, здобуті людскістю в тисячлітнім змаганні, стягнуто в болото на те лише, щоби про нього можна було сказати, що був високої думки про людину. Лише в своїм приватнім життю володар звязаний загальними приписами моралі, як і найменший з його підданих, у відношенні до свого мирного населення звязаний він законом і правом... але в своїм відношенні до інших держав не може бути ні закону, ні права, oprіч права сильнішого“... Тут ділає „вищий етичний порядок, над заповідями індивідуальної моралі“¹¹⁾

Клясичним прикладом, до чого допроваджує „моральний“ підхід до суспільних справ, є Наполеон III. в його спорі з Бісмарківською Німеччиною. Цісар французів прагнув (в той час) утримати в Європі лише „моральну супрематію“ Франції і не думав, що для того треба йому буде вести війну. А що Німеччина думатиме про війну, він — морально настроєний — і в гадці не мав. Тимчасом Бісмарківська Німеччина думала не про моральну, а про політичну супрематію Прусії в Німеччині; добитися могла того лише переборюючи династичні партикуляризми, для чого чудовим засобом була війна з Францією. Наполеон уважав неморальним здусити опозицію Законодатного Корпусу, щоб здобути кредити на зброєння і тому до війни не готувався, Бісмарк — опозицію пруського сойму — здусив і до війни приготувався. Наслідки цих двох психік і способів поступовання виявилися під Седаном... Міністр Наполеона III, Еміль Олівє представляє свого суверена як „досконалу, чесну людину“. „Олівє навіть не зауважує, що оправдання, які дає вчинкам Наполеона III. з точки погляду приватної моралі, є цілковитим засудом вчинків того цісаря як державного мужа“¹²⁾. Відомо, що Бісмарк спровокував розрив дипломатичних зносин і війну „сфальшованням“ т. зв. Емської депеші (справа йшла про кандидатуру Гогенцолерна на еспанський трон). З цього приводу залізний канцлер стягнув на себе

¹¹⁾ Fichte, Machiavellis Politik

¹²⁾ Vilfredo Pareto, Traité de la Sociologie Générale, § 1975

моральне обурення „цілого цивілізованого світа“. Напевно обурювалися на це й демократи: фальшування депеші — для досягнення єдності Німеччини, яке це неетичне! Цеж не фальшування вексла або спроневеріння для життя понад стан, коли треба простити і затушувати справу...

Можливо, що Наполеон поступив в конфлікті морально, а Бісмарк неморально, та „моральність“ першого — згубила його нарід, а „неморальність“ другого — внесла його нарід на небувалу височину.

В цім моя відповідь на друге питання. В цім рівнож відповідь на те, які саме „неморальні“ вчинки і в якій цілі виправдує „макьявельство“. Коли це в головах соціалістів переломлюється в моральний пляцет для таких річей, як „крадіж“ або „зловживання громадським добром“¹³⁾, то я тому не винен. Винні мозки „руських хлопів-радикалів“, які орієнтуються в своїй любови не на культурнішого, а на найдурнішого „хлопа“, сплосуючи, й спростачуючи найглибші проблеми суспільного життя...

„Макьявельство“ — „це не є аморальність в змислі повного увільнення від всякого морального критерія, від всякого морального ідеалізму“. Навпаки, з ним в парі іде „максимум етичної напружености“, „підпорядковання особистого загальному“¹⁴⁾. Тепер не тяжко буде дати відповідь і на третє питання — звідки ця злоба, ця ненависть філістрів до тої моралі в громадським життю, яку бороняють Фіхте і автор „Володаря“; якої маркантними представниками в історії були згадані в цій статті особи; звідки ця хороблива віра в „загальнолюдські норми етики“, віра, з якої глузують факти життя; звідки цілковита нездібність усвідомити собі, що Ричарди, Цезарі й Брути — постаті вічно живі, не привязані спеціально до того, чи іншого, з минулих віків. Це звідти, що мораль Рішеле і Фіхте, її приписи, безконечно тяжчі, вимагають безконечно більше безкорисности і самозаперечення, безконечно більше сили духа, аніж може знести душа філістра, аніж ота мораліна, яка не вимагає нічого опріч „морального обурення“ в теорії, а на практиці — сервілізму в душі Винниченка і сторонників II-го інтернаціоналу. Та мораль вимагає незмірно більше самодисципліни і суворости до себе і до своїх. Суворости, яка не розгрішує тих, які „помилялися“, з яких сміється Фіхте. Мораль, про яку мова — за сліпуча для підсліпуватого ока, яке не бачить ні гри реальних сил в світі, ні їх причин. Сто разів легша до знесення їх мораліна. Вона забуває почуття відповідальности, прощає „помилки“, не вимагає неможливого. Велике пятнує словом неетичного, найтяжчі проблеми — вульгаризує. Етика найменшого морального і умового зусилля.

Ось для чого марна праця боротися з філістрами (треба

¹³⁾ К. Пушкар, „Націоналізм“, критика фраз, ст. 128.

¹⁴⁾ Д. Донцов — Націоналізм, ст. 194.

лиш вияснити їх обличчя тим, що не є ними), ось для чого ніколи не зрозуміють вони правдивих пружин, які рухають суспільностями, бо ніхто ніколи не зрозуміє того, чого не може признати його натура, нездібна до такого реагування на оточення, якого вимагає природа тсього оточення, здібна лиш до солодких мрій і золотих снів.

„Там — читаємо в одній часописі — де серед якогось народу перестали ділати тверді і незрушимі норми публичної і приватної моралі, там народ перемінюється в стадо розбишак і злодіїв, гієн і шакалів“ (Мета ч. 7. 1933). Свята правда! Там, де місце моралі Рішеле, Бісмарка, Макаявеля і Фіхте заступає мораліна філістрів, народ перемінюється в гієн і шакалів: в гієн і шакалів, сварливих і завзятих — в дрібнім, дрібних і нерішучих — у великім.

Домет Олянич.

Про студіюючих українців у Бреславлі в XVIII ст.

(Виятки з матрикелів.)

Від 2 березня до 22 квітня ц. р. мені пощастило — серед емігрантських злиднів і біди — побути в Бреславлі на феріях та попрацювати в тамошніх архівах: пруському державному й міському. За цей короткий час мені довелося переглянути лише може якусь десяту частину актів і матеріалів, які переховуються в цих архівах, та в цей спосіб розшукати серед них багато невідомих і дуже цінних матеріалів до нашої української історії, головно до історії торгівлі України з Бреславом, як купців, довозних і вивозних товарів, то що. Якщоб знайшовся якийсь український купець-видавець, який захотів би видати збірку цих матеріалів, які я заміряюся ще доповнити, радо стаю йому з ними до послуг.

Побіч пруського державного і мійського архіву мені довелося також відвідати й архів університету в Бреславлі, який мене вже від довшого часу зацікавив своїми старими, ненадрукованими ще, матрикелями. Бо такі матрикелі інших німецьких університетів є вже переважно надруковані, про що я свого часу згадував також у скромній праці про Сквороду. Деякими з них покористувався пізніше, як знаємо, Ігор Лоський для своєї праці „Українці на студіях в Німеччині в XVI—VIII ст.“, які він чомусь не зачитував і нічого не сказав, що вони надруковані.

Старі матрикелі бреславського університету, які мені вдалося переглянути з дозволу проф. Фридриха Андре, за що висловлюю йому на цьому місці свою сердечну подяку, зберіглись всі в розкішному великому фоліо-рукопису, під заголовком: „Album Academicum seu Matricula